

FŐSZERKESZTŐI ELŐSZÓ

1. Nagyszótárak megjelenése – különösen olyan, nemzetközi mértékkel nézve viszonylag ritka nyelvpár esetén, mint a német és a magyar – nem mindennapos eseménynek számít. Német–magyar nagyszótárunkat is, melyet az olvasó most a kezében tart, a szakma és a nyelvhasználó közönségrészéről hosszas várakozás előzte meg. A kötet alapjául szolgáló Halász Előd-féle mű ugyanis több mint 45 éven keresztül a maga kategóriájában egyedül szolgálta a nyelvtanulók, tanárok, fordítók és általában a nyelvhasználók igényét. Így vállalkoztunk 1997 végén a szótár felújítására.

2. Halász Előd munkája már viszonylag gazdag és előremutató német–magyar és magyar–német lexikográfiai tradíciók folytatásaként született. Elkészítésére annak idején a főszerkesztői megbízást a germanista Halász Előd (1920–1997), szegedi egyetemi tanár kapta. Több mint 50 fős munkatársi gárda élén kisebb stáb – Húvös Kornél, Paulinyi Zoltán, Rátz Ottó és Skripecz Sándor – irányította a munkálatokat. (Ehhez jöttek még a műszaki szótárak teamjéből besegítők és a különféle szakterületek konzulensei.) Sajátos viszont, hogy a munkatársaknak csak kisebbik része volt képzett germanista vagy bölcseész, és a közreműködők kiválasztásánál a szakmai alkalmasságon kívül – az akkori időkre jellemző módon – a politikai-ideológiai szempontok is fontos szerepet játszottak.

Halász Előd művének egyik fontos előzménye annak idején a Kelemen Béla-féle nagyszótár volt („Német–magyar és magyar–német nagy szótár. Deutsch-ungarisches und ungarisch-deutsches Großwörterbuch”, átdolg. Thienemann Tivadar. Bp., 1941/42, 4. kiadás és 1942. 5. kiadás). Először e Kelemen–Thienemann-szótár átdolgozásának ötlete merült fel. Az anyagnak 1951 januárjában kezdődött, beható áttekintése azonban azt a megfontolást eredményezte, hogy új szótár elkészítése látszik célszerűnek, melyhez ugyanazon év nyarán hozzá is fogtak. (Érdekes megemlíteni, hogy e munkálatok már az Akadémiai Kiadónál kezdődtek meg, míg a szótári projekteket korábban az MTA Nyelvtudományi Intézete gondozta.) Tehát a nagyszótár nem egészen másfél év munkájának az eredménye. Az opus természetesen nem kis mértékben kénytelen volt az akkori idők ideológiai-politikai szellemiségének is eleget tenni, így például az 1952-ben megjelent kötet előszavában Sztálint és a sztálini politikát emelte ki. A szócikkek kiválasztásáról szólva pedig rámutatott, hogy „az alapvető szókincs terén teljességre törekszük”, emellett „természetes, hogy a fejlődés tudományos elméletének, a marxizmus-leninizmusnak szavai és kifejezései döntő helyet kapnak” (VII). A német–magyar változat második („teljesen átdolgozott és bővített”) kiadásban – egy kötetben – 1967-ben látott napvilágot, a harmadik kiadás – a változás csak egy függelék – pedig 1970-ben. Azóta a szótárt egyszer sem dolgozták át.

3. Az eltelt hosszú idő, a viharos évtizedek alatt természetesen érzékelhetően változott mind a német, mind a magyar nyelv. A technikai-elektronikai forradalom, a globalizálódó gazdaság világszerte rányomta bélyegét a kommunikációra. Ezen tények ismeretében nem lehet kérdéses, mennyire aktuális is mára egy újabb, korszerűbb szótár. Gondoljunk csak arra, hogy az utóbbi évtizedekben a komputertől a mobiltelefonig, a környezetvédelmi szemlélettől a társadalmi, gazdasági és politikai változásokig számos területen mennyire átalakult a szókincsünk és nyelvhasználatunk! Új szavak keletkeztek, mások elavultak, sőt, egyes korábbi – és akkor nemritkán örök érvényűnek hitt – jelentések, ill. használati sajátosságok átértékelődtek (pl. az NDK-beli német *Werktüiger* és a magyar *dolgozó* főnév az elmúlt évtizedekben teljesen semleges töltésű, általánosan használt szóként számított, míg a jelenlegi politikai berendezkedésben már bizonyos mértékű munkásmozgalmi konnotációval rendelkezik), más lexémák új jelentésekkel egészültek ki, pl. az *egér* ma már nemcsak egy apró rágcsáló neve, hanem egy fontos számítógépes segédeszközé is. E nyelvi és társadalmi fejlődésen túl olyan eklatáns események említendők, mint az egyik német állam megszűnése, valamint nem kevésbé a helyesírási reform bevezetése, melyek a német nyelv vonatkozásában gyökeresen új helyzetet teremtettek, de a rendszerváltás – főként a politikai, gazdasági-pénzügyi és jogi terminológia tekintetében – a környező országok nyelveihez hasonlóan a magyarban is jelentős változásokat hozott.

E kihívásra reagálva, a kor kommunikációs igényeinek történő megfelelés szándékával – az Akadémiai Kiadó megbízásából – egy általunk mint főszerkesztők által vezetett, képzett germanistákból álló munkacsoport átfogóan átdolgozta a Halász Előd-féle német–magyar (és magyar–német) nagyszótárát. Így a kiadó a szótárpárt – most felújítva és újraszervezve – a Klasszikus Nagyszótárak sorozatban megújult tartalommal és formával tárja a legszélesebb szótárhasználó közönség elé. A korszerűbb tartalom mellett a kiadvány a keresést megkönnyítő új formátumot is kapott.

4. Az átszerkesztéssel és felújítással a következő fő célokat tűztük ki:

- A több mint 45 éves szótár címszóállományának felfrissítése, ami egyaránt jelent törlést és bővítést.
- Törlés, kiegészítés és javítás a szócikkek jelentés-oldalán, ami nemcsak magukra az ekvivalensekre, hanem a nyelvtani információkra (ragozás, vonzatok), valamint a minősítésekre (azaz stilisztikai, rétegnyelvi, szaknyelvi stb. besorolásokra) úgyszintén vonatkozik.
- A német szóanyagának a helyesírási reform szerinti szabályokhoz való illesztése.
- A nagyszótár anyagának számítógépes adatbázisban történő tárolása, ami a későbbi folyamatos aktualizálást, korszerűsítést lehetővé teszi.

Az átdolgozási munkálatok szűkebb és tágabb társadalmi, szakmai, valamint logisztikai kontextusa természetesen merőben különbözött a Halász Előd-féle alapművek megalkotásának körülményeitől. Így pl. időközben megszűnt az Akadémiai Kiadó közel ötven évig tartó monopóliuma a kétnyelvű szótárirás területén. Halász Elődék korában még az úgyszólván évszázados, klasszikus módszer dívott, amikor is 9×13 cm-es kartonlapocskákra gyűjtötték és rendszerezték a nyelvi adatokat és értelmezéseket. Mivel minden jelentés, szókapcsolat (példamondatok, állandósult fordulatok stb.) új kártyára került, egy-egy összetettebb szócikk akár száznál is több kártyát töltött meg! A cédulaanyagot méretükhöz szabott kartondobozokban tárolták, egy tömött dobozban 1800-2000 kártya préselődött össze. Ilyen formában került a nyomdába, a szedés végeztével pedig ebben jött vissza a szerkesztőségbe, ahol a cédulákat összeolvasták a szedésről készült első, még tördeletlen (ún. hasáb-) levonattal.

Ma már korszerű számítástechnikai háttér áll rendelkezésre. Az Akadémiai Kiadó „szórárműhelyében” egy SGML (Standard Generalized Markup Language) szabvány szerinti adatkezelésen alapuló kiadványszerkesztő programot használnak. Ez olyan rendszer, mellyel elemtípusonként lehet definiálni egy dokumentumot, s egyben olyan eljárás, amellyel egy adatbázis kezeléséhez hasonló módon elő lehet venni az egyes elemeket.

5. A mi vállalkozásunk kapcsán nyilván konkrétan felmerül: mennyiben és miben is új a szótár? Természetesen mindenekelőtt abban, hogy a címszavak alapos rostáláson estek át. Bőven volt ezen a téren tennivaló.

Az elavult vagy nem helytálló lexikai elemeket (sőt esetleg sohasem létezett és általunk „fantomszavaknak” nevezett egységeket) töröltük vagy pontosító jelzettel láttuk el, pl. *rég(ies)*.

A német címszavaknál szükségesnek látszott a lemmákat a ma használatos köznyelvi alakba áttenni és – amennyiben szükséges – a korábbi alaknál a mostanira utalni. Új vagy megváltozott német címszavak természetesen a helyesírási reform révén is adódtak. Fontos feladat volt a címszavak pontos alfabetikus rendezése és a helyesírás szerinti ellenőrzése, javítása.

Alapvető célunk volt, hogy a sokrétű hibajavításon túl bekerüljön az új, aktuális német és magyar szókincs. Vonatkozik ez mind az általános nyelvre, mind pedig a szaknyelvi lexémákra. Ez utóbbi tekintetben alaposan át kellett gondolnunk a szakterületek egymáshoz viszonyított arányát, mivel azt a feltételezett felhasználási igényekhez kellett igazítanunk, így pl. növelni a jogi és közgazdasági címszavak és jelentések arányát. Gondoljunk csak az EU-csatlakozásra és az összeurópai folyamatokra. A NATO-ba történő belépés kapcsán pedig a katonai kifejezéseket kellett jócskán felfrissíteni. Ez érintette részben az euroatlanti orientáció terminológiáját, részben a modern haditechnikát. Az előző kiadásokhoz képest teljesen új szakterületek is megjelentek az új szótárban, pl. az informatika vagy a környezetvédelem.

6. A projekt során a negyedik oldalon felsorolt munkatársak mellett hatékony segítséget kaptunk a nyelvi adatok gyűjtésében, rendszerezésében, értelmezésében, a munkák koordinálásában az alább felsorolt közreműködőktől is, akiknek ezúton mondunk köszönetet:

Babics Zoltánné, Bander Csilla, Bártfay Réka, Beczner Barbara, Bene Krisztina, Doba Dóra, Hajós Barbara, Hazay István, Hell György, Jókuti András, Kálmán Judit, Kárász Bernadett, Kesler Fedor, Kohn János, Kóti Zoltán, Lénárdné Delley Piroska, Mandler Judit, Méry Ildikó, Ruttner Tamás, Szedmak Géza, Tamássyné Bíró Magda, Tanos Szilvia, Teller Katalin, Teller Nóra, Tikk Domonkos, Tóth Orsolya, Tóth Tibor, Vadászi Edina, Varga Beáta, Vinczéné Oláh Erzsébet, Wekerle Szabolcs, Wittmann László, Wojtovicz Hajnalka, Zala Anikó.

7. Végezetül megjegyezzük: nem vadonatúj szótár készült, hanem Halász Előd művének továbbfejlesztéséről van szó.

Abban a hitben, hogy szótárunk a felújítás és újraszerkesztés eredményeképpen a korábbi változatnál mindenképpen jobb és használhatóbb lesz, reméljük, munkánk a szűkös időhatár által diktált bizonyos kompromisszumok ellenére a német–magyar lexikográfia fontos állomását fogja jelenteni.

Budapest, 1998. szeptember 1-jén

Földes Csaba és Uzonyi Pál